

'WERKLOOS HET KAN IEDEREEN GEBEUREN'

Wie geen respect krijgt, verliest zijn zelfrespect. Veel werklozen ondervinden dat. Zeker als ze, in weerwil van al hun diploma's en hun werkervaring, keer op keer worden afgewezen bij sollicitaties. Sociologe Judith Elshout weet er alles van – gelukkig niet uit eigen ervaring, maar uit jaren van onderzoek.

TEKST ALEID TRUIJENS FOTOGRAFIE TESSA POSTHUMA DE BOER

Voor de dertigste keer lezen dat je 'niet in het functieprofiel past'. Of helemaal geen antwoord krijgen op je sollicitatiebrief. Met twee universitaire masters op zak ontslagen worden in een goede baan, en geen nieuwe vinden. Jarenlange praktijkervaring hebben maar geen diploma's, waardoor je nergens wordt aangenomen. De werklozen die socioloog Judith Elshout interviewt voor haar proefschrift *Zelfrespect in een meritocratiserende samenleving* verschillen in achtergrond, leeftijd en opleiding, maar ze hebben één ding gemeen: het kost moeite om het vertrouwen dat het goed komt niet te verliezen.

Ratrace

'Het is net als in een liefdesrelatie', zegt Elshout (30). 'Eén keer afgewezen worden, dat trek je nog wel, maar bij de tiende keer ga je aan jezelf twijfelen. Je moet jezelf opnieuw definiëren. Werk bepaalt de identiteit, en als je geen werk meer hebt, ben je niks. Mensen zeggen, als ze zich voorstellen, meteen: "Ik ben accountant" of "Ik ben leraar". Eerder dan: "Ik ben vader." Terwijl dat laatste waarschijnlijk ook voor hen belangrijker is.

Zonder werk ben je nutteloos, waardeloos. Althans, in de ogen van anderen. Althans, dat denken veel werklozen. Het gevaar bestaat dat ze die gedachte verinnerlijken en concluderen: ik heb gefaald.'

Dat verlies aan zelfrespect heeft volgens Elshout alles te maken met de heersende waarden in onze 'meritocratische samenleving', vrij vertaald: onze 'verdienstenmaatschappij'. Niet langer bepaalt afkomst waar je terecht komt op de maatschappelijke ladder, maar diploma's en inzet. Stijgen op eigen kracht. Dat meritocratische ideaal heeft prachtige kanten, zegt ze: 'Iedereen heeft gelijke kansen, je hoeft niet in het milieu van je jeugd te blijven hangen. Maar het is ook keihard. Alles draait om prestaties en competitie. Als je succes hebt, is dat je eigen verdienste, maar als je faalt is het jouw schuld. Het is een ratrace, en die kent verliezers.

Hoe lang kunnen we met z'n allen blijven stijgen?' Elshout denkt dat de grens in zicht is. 'Als we allemaal meer diploma's halen, stellen die steeds minder voor en verdringen we elkaar boven aan de ladder. Mensen zonder diploma vallen dan nóg dieper. Een werkloze man zonder diploma's zei in een van mijn interviews: "Ik kan >

▷ van alles, maar zonder diploma's ben ik niks." Hoe hoger op de sociale ladder, des te meer respect krijgen mensen', zegt de onderzoekster. 'Ik ga ervan uit dat respect en zelfrespect met elkaar samenhangen. Het zou schelen als de persoon en de bezigheden duidelijker gescheiden worden. Mensen zien heus wel dat hun werkloosheid door externe factoren komt. Ze weten dat de arbeidsmarkt ongunstig is, en dat het niet aan hen persoonlijk ligt als ze niet "in het profiel passen". Niettemin denken ze dat ze in de ogen van de buitenwereld hebben gefaald. Ze voelen zich klem gezet.'

'Afval is afval'

De meeste werklozen willen dolgraag een baan, is Elshouts ervaring. Toch lees je wel iets in de krant dat het vooroordeel voedt dat werklozen niet willen werken of zich te goed voelen voor bepaalde baantjes. Zoals de klacht van werkgevers in de tuinbouw, die via UWV werknemers krijgen voor de fruitpluk. Nederlandse werknemers zouden, anders dan Polen die dit werk graag aannemen, klagen over de zwaarte van het werk en er het bijtje snel bij neergooien.

Elshout: 'Je moet wel kijken naar wat er voorafgaat aan dit verhaal. Is er geprobeerd passend werk voor deze mensen te vinden? Als dat er niet is, moet je hen dan dwingen in de kassen te werken? Het is belangrijk dat er naar mensen wordt geluisterd. In een open gesprek, waarbij de ander, bijvoorbeeld de werkcoach van UWV, niet uitgaat van onwil. Wie wordt aangevallen, schiet in de verdediging. Mensen vinden het meestal niet prettig om een uitkering te hebben. Maar ze vinden het nog vervelender niet voor vol te worden aangezien.'

Elshout weet dat ook bij UWV de werkdruk – onder andere als gevolg van de bezuinigingen – hoog is, en dat zulke gesprekken veel tijd kosten. 'Maar aandacht loont wel.' Ze geeft het voorbeeld van een man die altijd had gewerkt bij het grofvuil. Hij werd naar een baan in het kleine afval gestuurd. 'Hij was ont-hutst: Ik? Klein afval! Ze weten toch waar ik goed in ben! Het was een grote, stoere vent, echt een type voor het grofvuil. Zijn wens werd niet erkend – niet goed voor het zelfrespect. Terwijl de werkcoach – begrijpelijk – denkt: afval is afval. Maar voor de vuilnisman maakte het groot verschil. Als er niet naar mensen wordt geluisterd, vervallen ze in een slachtofferrol.'

Is zelfrespect niet te putten uit andere mooie dingen? Uit het ouderschap, de zorg voor zieke familieleden, vrijwilligerswerk? 'Daaruit putten mensen zeker voldoening', zegt Elshout, 'maar het is niet genoeg. Op een zeker moment zeggen ze toch: kan ik hiervoor niet gewoon betaald krijgen? Geld symboliseert waardering en waardering verhoogt het zelfrespect. Nog maar kort geleden was het voor vrouwen gewoon om alleen voor de kinderen te zorgen, maar dat is voorbij. Eigenlijk moeten we alles tegelijk: kinderen opvoeden, mantelzorgen, werken, vrijwilligerswerk. We moeten alles optimaliseren, mogen geen stapje terug doen. Niet kunnen meekomen, is een schande. Sommige mensen kunnen die druk niet aan. Die worden ziek, of overspannen.'

Sterren vinden

Het huidige politieke klimaat draagt ertoe bij dat werklozen zich verliezers voelen. Demissionair premier Rutte herhaalde het vaak: 'De overheid is geen geluksmachine.' Het moest maar eens uit zijn met het *gepamper*. Mensen zijn geen slachtoffer; ze zijn zelf verantwoordelijk voor hun inkomen en geluk. Handen uit de mouwen! Die heersende filosofie heeft, denkt Elshout, het gebrek aan zelfrespect bij

werklozen verergerd: 'Het is goed om te stellen dat iedereen zijn steentje moet bijdragen. Dat vinden werklozen zelf ook. Maar juist omdat ze die verwachtingen voelen, is het wrang dat zij blijkbaar niet kunnen meedoen.'

Ook in de projecten voor werklozen bij welzijnsinstellingen die Elshout voor haar onderzoek bezoekt, is sociale stijging de heersende filosofie. 'Migrantenvrouwen krijgen vaardigheidlessen en sollicitatietraining. Ze horen dat ze hun kinderen moeten stimuleren zo veel mogelijk te leren. Eén project heet *Sterrenvinder*. De deelnemers zijn "sterren"; het uitgangspunt is "Iedereen heeft een talent". Bij een jongerenproject is het motto: "Leader or loser!" – waarmee je eigenlijk zegt dat een werkloze een loser is. Binnen het micro-wereldje van zo'n project gaan deelnemers zich beter voelen; ze krijgen hoop. Maar als ze vervolgens nóg geen baan krijgen, voelen ze zich een... loser.'

Elshout vindt het jammer dat er zo weinig waardering is voor ambachten. 'Je mag tegenwoordig niet zeggen dat je niet wilt doorstuderen. Ik heb niks tegen de gelijkheidsideologie, zodat mensen uit lagere milieus kunnen studeren. Maar we hebben ook loodgieters, schoonmakers, verzorgenden en kappers nodig. Laten we dan de mensen die zulk werk doen, waarvan we allemaal plezier hebben, meer waarderen. Het lage loon weerspiegelt de lage waardering. Laat ze hun werk goed doen. Nu worden ze, door de marktwerking, gedreven tot uiterste snelheid en efficiëntie, waardoor ze het gevoel hebben slecht werk te leveren. De schoonmakers die staakten, wilden vooral hun werk goed kunnen doen.'

Niet iedereen wil stijgen, denkt Elshout. 'Dat kan ook niet. Kinderen zijn nu al minder vaak even hoog opgeleid als hun ouders. Ik denk dat je meer bereikt als je waardeert wat mensen kunnen, of dat nu timmeren, straatvegen of lesgeven is. Mensen zijn niet gelijk maar gelijkwaardig, waar je ook staat op die ladder.'

Een van Elshouts drijfveren is dat ze de oorzaken van falen en succes wil relativeren. 'Een samenleving waarin minder een taboe rust op falen, dat zou mooi zijn. Is het zo erg om een fout te maken, of om overspannen te raken? Kun je succes altijd toeschrijven aan eigen inspanning? Er is ook nog zoiets als tegenslag. We zouden werkloosheid meer kunnen relativeren: het kan iedereen gebeuren. Mij ook.' ◀

Stephan Sanders

Solidair

Als er één woord is, waar een waas van goede bedoelingen en rechtschapenheid omheen hangt, dan toch wel om 'solidariteit'. Door de *soft focus* lens van de nobele intenties zie je niet wat daar nu praktisch mee bedoeld wordt.

Laat me een nachtmerrie beschrijven, eentje waarin een teveel aan afgedwongen solidariteit iedereen omlaag trekt. Je ziet het veel in de armere Afrikaanse landen, en ik ken het verschijnsel zelf uit het Caribische gebied. Iemand uit een onoverzichtelijk grote familie, waarbij ook de neven en de achternichten horen, als vormden zij een groot gezin – iemand uit die groep lukt het zich enigszins op te werken uit de armoede. Dat is mooi, en tegelijkertijd heel gevaarlijk. Want zodra zo'n man of vrouw een beetje geld heeft verdiend, klopt de hele familiale goegemeente aan. Een verre oud tante die medicijnen nodig heeft. De achterneef die zijn schoolboeken niet kan betalen. Het aangenomen kindje van die achterneef, want die heeft nu echt schoentjes nodig.

Weigeren is *not done*, want weigeren betekent zoveel als afscheid nemen van die enorme familie; het is een breuk met alles wat jouw verleden uitmaakt.

Dus het geld dat het ondernemende familielid verdient, wordt over tientallen nooddriftigen verdeeld, met als gevolg dat er niemand rijk wordt en iedereen nog steeds behoorlijk arm blijft. Er kan niet gespaard worden, er kan geen investering worden gedaan met dat gespaarde geld – laat staan dat er banen worden gecreëerd waarmee die neven en achterneven zelf hun brood kunnen verdienen.

De doorgedraaide 'solidariteit' zoals ik hier beschrijf, werd door de socioloog Emile Durkheim wel aangeduid als 'mechanisch': er is sprake van een sterke sociale druk, niemand mag te veel van de norm afwijken – ook niet financieel – en uiteindelijk viert onder het mom van de solidariteit het conformisme hoogtij.

Het is een verstikkende norm, die elk verschil bij voorbaat smooit.

Diezelfde negentiende-eeuwse vorm van mechanische solidariteit kom je ook nu nog tegen, bij schoolgaande kinderen. De sociale differentiatie is daar nog niet zo groot, ja, de een krijgt vijf euro zakgeld meer dan de ander, en dus betekent solidariteit vaak niets anders dan groepsdwang. Iedereen moet hetzelfde merk dragen, iedereen moet hetzelfde mooi vinden.

Ik val officieus onder de generatie X – geboren tussen 1960 en 1980 – en tijdens mijn middelbareschooljaren in Twente heerste er een strikte smaakdiscipline, zeker als het om muziek ging. Mijn generatie hield van disco, rock, beetje punk, house, dance en techno, en al die varianten. Ik herinner me een discussie op de middelbare school, waar iemand een daghitje van 'Mud' verdedigde, een Engelse *glam rock* band uit die tijd (met de hit *Tiger Feet*, 1974), die niet onsterfelijk is gebleken. Ik had het strijkkwartet van Maurice Ravel meegenomen, en hield vol dat, als je hiervan kon genieten, je 'Mud' maar een armetierig zootje moest vinden. Daar kreeg ik weinig handen voor op elkaar, ik viel heel onsolidair buiten de boot.

Achteraf prijs ik me gelukkig, want als de meeste stemmen gelden, wint altijd het beroedste werkje. Solidariteit is maar al te vaak een zondagse naam voor emotionele chantage.